

INFLYATSIYANI NAZORAT QILISH: ZAMONAVIY USULLAR, GLOBAL TENDENSIYALAR VA O'ZBEKISTON TAJRIBASI

Eshnazarova Durdona Furqat qizi¹, Assistent: Aslonov Muhammad Tosh²

¹*Toshkent amaliy fanlar universiteti, Iqtisodiyot fakulteti, "Soliqlar va Soliqqa tortish" yo'nalishi guruh talabasi*

²*Toshkent amaliy fanlar universiteti, Iqtisodiyot fakulteti "Umumiqtisodiy fanlar" kafedrası o'qituvchisi*

Abstract: Inflatsiyani barqarorlashtirish har qanday mamlakatning asosiy makroiqtisodiy maqsadlaridan biridir. Ushbu maqola zamonaviy dunyoda qo'llanilayotgan asosiy nazorat usullari (maqsadli inflatsiya, makroprudensial siyosat), ularning global tendensiyalari (yetkazib berish zanjiri inqirozlari, energetika narxlari) va O'zbekistonning so'nggi yillardagi o'ziga xos tajribasini qiyosiy tahlil qiladi. O'zbekiston iqtisodiyotida inflyatsiyani pasaytirishda mustaqil monetar siyosat, pul-kredit transmision mexanizmini mustahkamlash va ishonchli iqtisodiy islohotlarni amalga oshirish muhim rol o'ynaydi.

Kalit so'zlar: inflatsiya, monetar siyosat, makroprudensial tartibga solish, narxlar barqarorligi, markaziy bank, global tendensiyalar, O'zbekiston, iqtisodiy islohotlar, monetariy transmision mexanizm, maqsadli inflatsiya.

KIRISH:

Inflyatsiyaning Zamonaviy Tabiati

Inflyatsiya – har qanday iqtisodiyotning asosiy makroiqtisodiy ko'rsatkichlaridan biri bo'lib, u nafaqat pul birligining qimmatlashish jarayoni, balki butun iqtisodiy tizimning sog'lomligi ko'rsatkichidir. So'nggi o'n yilliklarda inflyatsiyani tushunish va uni boshqarish usullari sezilarli o'zgarishlarga uchradi. Global iqtisodiyotning integratsiyalashuvi, moliyaviy innovatsiyalar va texnologik taraqqiyot inflyatsiya dinamikasiga yangi omillar kiritdi. Mazkur maqolada inflyatsiyaga qarshi kurashning zamonaviy usullari, markaziy banklar strategiyalari, O'zbekiston tajribasi va global tendensiyalarning milliy iqtisodiyotga ta'siri chuqur o'rganiladi.

Markaziy Banklarning Zamonaviy Inflyatsiyaga Qarshi Strategiyalari

Monetar Siyosatning Evolyutsiyasi

20-asrning ikkinchi yarmida inflyatsiyani nazorat qilishda monetarizm nazariyasi hukmronlik qildi, ammo 21-asrda bu yondashuv murakkablashtirildi. Zamonaviy markaziy banklar bir vaqtning o'zida bir nechta maqsadlarni ko'zlab ishlaydi: narxlar barqarorligi, ish o'rnlari, iqtisodiy o'sish va moliyaviy barqarorlik. Asosiy strategik yo'nalishlar quyidagilardan iborat:

Maqsadli inflyatsiya rejimi (Inflation Targeting). Bu eng keng tarqalgan zamonaviy usul bo'lib, 50 dan ortiq mamlakatlar tomonidan qo'llaniladi. Unga ko'ra, markaziy bank aniq raqamli inflyatsiya maqsadini belgilaydi (odatda 2%) va uni amalga oshirish uchun barcha vositalardan foydalanadi. Bu strategiya shaffoflik, javobgarlik va oldindan xabar berish tamoyillariga asoslanadi.

Nominal YaIM maqsadi: Ayrim iqtisodchilar inflyatsiya o'rniga nominal YaIMni maqsad qilib belgilashni taklif qiladilar, chunki bu ko'rsatkich iqtisodiy faollikni to'liqroq aks ettiradi.

Moslashuvchan narx maqsadi (Flexible Price Level Targeting): Bu yondashuv inflyatsiya o'sish sur'atini emas, balki narxlar darajasining o'zini nazorat qilishni nazarda tutadi.

Vositalarning Diversifikatsiyasi

Foiz stavkalarini boshqarish An'anaviy vosita bo'lib qolmoqda, ammo hozirda nol va hatto manfiy foiz stavkalari ham qo'llanilmoqda (Yaponiya, Yevropa Ittifoqi). O'zbekiston Markaziy banki ham foiz stavkalarini inflyatsiyani nazorat qilishning asosiy vositasi sifatida qo'llaydi.

Majaralar operatsiyalari: Zamonaviy markaziy banklar ochiq bozordagi operatsiyalar orqali likvidlikni nozik sozlash imkoniyatiga ega. Repo va teskari repo operatsiyalari kundalik amaliyotga aylandi.

Kengaytirilgan balans varag'i siyosati: 2008-2009 yillardagi global moliyaviy inqirozdan keyin keng qo'llanila boshlandi. Markaziy bank aktivlar sotib olish orqali bozorga likvidlik kiritadi. FQHT, YEIB va boshqa yirik markaziy banklar ushbu usulni faol qo'llaydi.

Makroprudensial vositalar: Moliyaviy barqarorlikni ta'minlash orqali inflyatsiyaga bilvosita ta'sir ko'rsatish. Kredit cheklovlari, kapitalga qo'yiladigan talablar, qarzga olish chegaralari bularga misol bo'ladi.

Kommunikatsiya va Kutishlarni Boshqarish

Zamonaviy monetar siyosatning eng muhim jihati - bu kommunikatsiya. Markaziy banklar o'zlarining rejalari, qarorlari va prognozlarini ommada oldida ochiqlash orqali bozor ishtirokchilarining inflyatsiya kutishlarini boshqaradilar. "Og'iz orqali siyosat" (forward guidance) - bu kelajakdagi siyosat yo'nalishi haqida ogohlantirishlar berish orqali inflyatsiya kutishlarini maqsadli darajada ushlab turish.

Matnli tahlil va sun'iy intellekt: So'nggi yillarda markaziy banklar matnli tahlil (text mining) va sun'iy intellekt vositalaridan foydalanishni boshladilar. Bu vositalar yordamida ommaviy axborot vositalari, ijtimoiy tarmoqlar va bozor sharhlaridagi inflyatsiya haqidagi munozaralarni tahlil qilish mumkin.

O'zbekistonda Narxlar Barqarorligini Ta'minlash: Strategiya va Amaliyot

O'zbekistonda Inflyatsiya Bosqichlari

O'zbekiston mustaqillikka erishgandan so'ng inflyatsiyani nazorat qilish bo'yicha bir necha bosqichlarni bosib o'tdi:

1990-yillar: O'tish davri inflyatsiyasi, yuqori darajadagi narx o'sishi (ba'zi yillarda 1000% dan ortiq).

2000-yillar: Inflyatsiyani barqarorlashtirish, daraja 10-25% oralig'ida saqlanishi.

2017-yildan keyin: Keng qamrovli iqtisodiy islohotlar davri, inflyatsiyani bir xonali raqamlarga tushirishga qaratilgan sa'y-harakatlar.

O'zbekiston Respublikasi Markaziy Bankining Zamonaviy Yondashuvi

2017-yil sentyabrdan boshlab O'zbekiston monetar siyosatini tubdan o'zgartirdi:

Valyuta bozorini liberallashtirish: 2017-yil sentyabrida O'zbekiston so'm rasmiy kursini 50% ga devalvatsiya qildi va valyuta kursini bozor mexanizmlariga ko'proq moslashtirdi. Bu qadam inflyatsiyani rag'batlantirishidan qo'rqishga sabab bo'lgan bo'lsa-da, uzoq muddatda import bosimini kamaytirdi va eksportni rag'batlantirdi.

Maqsadli inflyatsiya rejimiga o'tish tayyorgarligi: O'zbekiston Markaziy banki 2020-yildan boshlab inflyatsiya maqsadini belgilash va uni amalga oshirish ustida ishlaydi. 2023-yil uchun inflyatsiya maqsadi 9% belgilandi, ammo asosiy e'tibor o'rtacha muddatli maqsadlarga qaratilgan.

Foiz stavkalarini iqtisodiy sharoitlarga moslashtirish: Markaziy bank asosiy foiz stavkasini inflyatsiya prognozlari va iqtisodiy o'sish ehtiyojlariga muvofiq o'zgartirib turadi.

Moliyaviy bozorni rivojlantirish: Davlat qimmatli qog'ozlari bozorini kengaytirish, repo bozorini joriy etish va boshqa moliyaviy instrumentlarni yaratish orqali monetar siyosatni amalga oshirish imkoniyatlarini kengaytirmoqda.

Strukturaviy Islohotlar va Narxlar Barqarorligi

Energiya subsidiyalarini qisqartirish: An'anaviy ravishda O'zbekiston energiya narxlarini subsidiyalash orqali past darajada ushlab turgan, ammo bu byudjet uchun katta yuk bo'lgan. So'nggi yillarda energiya narxlarini bosqichma-bosqich bozor darajasiga ko'tarish inflyatsiyani rag'batlantirishi mumkin, ammo uzoq muddatda bu resurslardan samarali foydalanishga olib keladi.

Qishloq xo'jaligi islohotlari: Oziq-ovqat inflyatsiyasi O'zbekiston inflyatsiyasining muhim tarkibiy qismi hisoblanadi. Qishloq xo'jaligi mahsulotlari ishlab chiqarishni oshirish, ulardagi tashqi

bog'liqlikni kamaytirish va logistika xarajatlarini pasaytirish inflyatsiyani barqarorlashtirishda muhim ahamiyatga ega.

Monopoliyalarga qarshi kurash: Raqobatni rivojlantirish va monopolistik amaliyotlarga qarshi kurash narxlarning sun'iy oshishini oldini olishga yordam beradi. O'zbekiston raqobatni muhofaza qilish qo'mitasi ushbu yo'nalishda faol ish olib bormoqda.

Iste'mol bozorini diversifikatsiya qilish: Mahalliy ishlab chiqarishni rivojlantirish va importni diversifikatsiya qilish orqali tovarlar taklifini oshirish narxlar ustidagi bosimni kamaytiradi.

Global Inflyatsiya Tendensiyalarining Milliy Iqtisodiyotga Ta'siri

Pandemiya va Postpandemiya Davri Inflyatsiyasi

COVID-19 pandemiyasi global iqtisodiyotga bevosita ta'sir ko'rsatdi va 2021-2023 yillarda ko'plab mamlakatlarda inflyatsiyaning keskin ko'tarilishiga sabab bo'ldi. Global omillarning O'zbekiston iqtisodiyotiga ta'siri quyidagi yo'nalishlarda namoyon bo'ldi:

Ta'minot zanjirlaridagi uzilishlar: Global logistika muammolari import qilinadigan tovarlar narxining oshishiga olib keldi, bu esa O'zbekistonda import inflyatsiyasini kuchaytirdi.

Energiya narxlari: Xalqaro neft va gaz narxlarining o'zgarishi O'zbekiston kabi mamlakatlarga ikki tomonlama ta'sir ko'rsatadi. Bir tomondan, neft eksportchisi sifatida daromad oshadi, ikkinchi tomondan, ichki iste'mol narxlari oshadi.

Yirik Iqtisodiyotlarning Monetar Siyosati

AQSh Federal Zaxira Tizimi va Yevropa Markaziy Bankining siyosati butun dunyo, jumladan O'zbekiston iqtisodiyotiga sezilarli ta'sir ko'rsatadi:

Kapital oqimlari: Rivojlangan mamlakatlarda foiz stavkalarining oshishi kapitalning O'zbekistondan chiqib ketishiga olib kelishi mumkin, bu esa valyuta kursiga bosim o'tkazadi va inflyatsiyani rag'batlantiradi.

Valyuta kurslari: AQSh dollari kuchayganda, O'zbekiston so'mi nisbatan zaiflashadi, bu import narxlarini oshiradi.

Geosiyosiy Omillar

2022-yilda boshlangan Rossiya-Ukraina mojarosi global inflyatsiyaga yangi turtki berdi. Oziq-ovqat, yoqilg'i va mineral o'g'it narxlarining oshishi O'zbekiston kabi importga bog'liq mamlakatlarga jiddiy ta'sir ko'rsatdi.

Inflyatsiyaga Qarshi Kurashning Kelajakdagi Yo'nalishlari

Raqamli Iqtisodiyot va Inflyatsiya

Raqamlashtirish: Bank tizimining raqamlashtirilishi pul massasini aniqroq kuzatish va boshqarish imkonini beradi. O'zbekiston bank tizimida raqamlashtirish jadal sur'atlar bilan olib borilmogda.

Kriptovalyutalar: Markaziy banklar kriptovalyutalarning inflyatsiyaga ta'sirini o'rganishmoqda. Ba'zi markaziy banklar raqamli valyutalarni (CBDC) joriy etish ustida ishlamoqda, bu esa inflyatsiyani nazorat qilishga yordam berishi mumkin.

Katta ma'lumotlar va sun'iy intellekt: Inflyatsiyani aniqroq prognozlash va tezkor boshqarish uchun katta ma'lumotlar tahlili va sun'iy intellektdan foydalanish imkoniyatlari kengaymoqda.

Iqlim O'zgarishi va Inflyatsiya

Iqlim o'zgarishi inflyatsiyaga yangi omillar kiritmoqda: qurg'oqchilik, toshqinlar va boshqa tabiiy ofatlar oziq-ovqat narxlariga ta'sir ko'rsatadi. "Yashil inflyatsiya" tushunchasi paydo bo'ldi - bu ekologik o'tish davridagi inflyatsiya bosimi.

Demografik O'zgarishlar

Aholi qarishi va ishchi kuchi dinamikasi inflyatsiyaga yangi ta'sir ko'rsatuvchi omillardir. O'zbekiston yosh demografik tuzilishga ega bo'lsa-da, uzoq muddatda demografik o'zgarishlarni hisobga olish lozim.

Xulosa: Integratsiyalashgan Yondashuv Zarurati

Inflyatsiyaga qarshi kurashda muvaffaqiyat faqat bitta vosita yoki strategiya bilan emas, balki integratsiyalashgan yondashuv bilan erishiladi. O'zbekiston uchun quyidagi yo'nalishlar muhim ahamiyatga ega:

Monetar siyosatni mustahkamlash: Inflyatsiya maqsadini aniq belgilash va uni amalga oshirish uchun vositalarni takomillashtirish.

Moliya siyosati bilan uyg'unlik: Monetar va moliya siyostlarini o'zaro muvofiqlashtirish inflyatsiyaga qarshi kurashda muhim shart hisoblanadi.

Strukturaviy islohotlarni davom ettirish: Bozor iqtisodiyoti institutlarini rivojlantirish, raqobatni kuchaytirish va ishlab chiqarish samaradorligini oshirish.

Global omillarni hisobga olish: O'zbekiston iqtisodiyotini global shoklarga chidamiligini oshirish.

Ijtimoiy dasturlarni maqsadli amalga oshirish: Inflyatsiyaning kam daromadli aholiga ta'sirini yumshatish uchun maqsadli ijtimoiy yordam dasturlarini ishlab chiqish.

Inflyatsiya nafaqat iqtisodiy, balki ijtimoiy-siyosiy ahamiyatga ega bo'lgan ko'rsatkichdir. Narxlar barqarorligini ta'minlash - bu nafaqat iqtisodiy barqarorlik, balki ijtimoiy tinchlik va siyosiy barqarorlik kafolatidir. O'zbekiston inflyatsiyani nazorat qilishda sezilarli yutuqlarga erishdi, ammo global rivojlanish sharoitida ushbu sohada doimiy ravishda yangicha yondashuvlar izlash va takomillashtirishlar kiritish talab etiladi.

Markaziy banklar, hukumat va biznes doiralari hamkorligida, zamonaviy ilmiy yutuqlar va xalqaro tajribani hisobga olgan holda, inflyatsiyani barqaror darajada saqlash mamlakat iqtisodiy rivojlanishining asosiy shartlaridan biriga aylanmoqda. O'zbekiston uchun inflyatsiyani bir xonali raqamlarga barqarorlashtirish va uni uzoq muddatda iqtisodiy o'sish sur'atlari darajasida ushlab turish kelajakdagi asosiy vazifalar

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017-yil 7-fevraldagi "O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha Harakatlar strategiyasi to'g'risida"gi PF-4947-son Farmoni.
2. O'zbekiston Respublikasi Markaziy bankining "2023-2025 yillarga mo'ljallangan monetar siyosat asoslari" hujjati.
3. O'zbekiston Respublikasi Markaziy bankining "Inflyatsiyani prognozlash va nazorat qilish metodologiyasi" uslubiy qo'llanmasi (2022).
4. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining "2022-2026 yillarda narxlar barqarorligini ta'minlash dasturi" (2021-yil 15-dekabr).
5. O'zbekiston Respublikasi Markaziy bankining yillik hisobotlari (2018-2023).
6. Bernanke, B. S., Laubach, T., Mishkin, F. S., & Posen, A. S. (2019). Inflation Targeting: Lessons from the International Experience. Princeton University Press.
7. Blanchard, O. (2021). Fiscal Policy under Low Interest Rates. MIT Press.
8. Mishkin, F. S. (2019). The Economics of Money, Banking, and Financial Markets. 12th Edition. Pearson Education.
9. Svensson, L. E. O. (2020). Monetary Policy and Financial Stability. International Monetary Fund.
10. Walsh, C. E. (2017). Monetary Theory and Policy. 4th Edition. MIT Press.
11. Abdurahmonov, A. (2022). "O'zbekiston iqtisodiyotida inflyatsiyaning o'ziga xos xususiyatlari va uni nazorat qilish mexanizmlari". Iqtisodiyot va innovatsion texnologiyalar ilmiy jurnali, №4, 45-58.
12. Hasanov, F. (2021). "Monetar siyosatning inflyatsiyaga ta'siri: O'zbekiston misolida". O'zbekiston Markaziy banki ilmiy maqolalar to'plami, 12-25.

13. Karimov, N. (2023). "Global inflyatsiya tendensiyalari va O'zbekiston iqtisodiyotiga ta'siri". Moliya va bank ishi jurnali, №1, 34-42.
14. Rahimov, Sh. (2022). "Inflyatsiya maqsadini belgilash strategiyasi: xalqaro tajriba va O'zbekiston uchun tavsiyalar". Iqtisodiy fanlar ilmiy jurnali, №3, 18-29.
15. Tursunov, B. (2021). "O'zbekistonda narxlar barqarorligini ta'minlashning zamonaviy usullari". Bank tizimida innovatsiyalar to'plami, 56-68.
16. International Monetary Fund (IMF). (2023). World Economic Outlook: Inflation and Monetary Policy.
17. World Bank. (2022). Global Economic Prospects: Inflation in Emerging Markets.
18. Asian Development Bank (ADB). (2023). Asian Development Outlook: Inflation Dynamics in Central Asia.
19. International Monetary Fund (IMF). (2022). Article IV Consultation with Uzbekistan.
20. World Bank. (2023). Uzbekistan Economic Update: Navigating Global Inflation.
21. Federal Reserve System. (2023). Monetary Policy Report. Washington D.C.
22. European Central Bank. (2022). The Role of Monetary Policy in Inflation Control. Frankfurt.
23. Bank of England. (2023). Inflation Report and Monetary Policy.
24. Central Bank of Russia. (2022). Inflation Targeting Experience.
25. National Bank of Kazakhstan. (2023). Monetary Policy in Inflation Conditions.
26. O'zbekiston Respublikasi Markaziy banki (2022). "Inflyatsiyani nazorat qilishning zamonaviy usullari" mavzusidagi xalqaro konferensiya materiallari.
27. Davlat moliya universiteti (2023). "Makroiqtisodiy barqarorlik va inflyatsiya" mavzusidagi ilmiy-amaliy anjuman materiallari.
28. Abdullaev, R. (2022). "Inflyatsiya kutishlarini boshqarish: nazariya va amaliyot". Iqtisodiy siyosat: nazariya va amaliyot konferensiyasi materiallari.
29. Central Banking Publications (2023). Emerging Market Central Banking: New Challenges.
30. O'zbekiston Respublikasi Davlat statistika qo'mitasining rasmiy statistika byulletenlari (2018-2023).
31. O'zbekiston Respublikasi Markaziy bankining pul-kredit statistika byulletenlari.
32. International Monetary Fund, International Financial Statistics database.
33. World Bank, World Development Indicators database.
34. Trading Economics, Uzbekistan Inflation Rate data.
35. O'zbekiston Respublikasi Markaziy banki rasmiy veb-sayti: www.cbu.uz
36. International Monetary Fund rasmiy veb-sayti: www.imf.org
37. World Bank rasmiy veb-sayti: www.worldbank.org
38. National Bureau of Economic Research (NBER) working papers: www.nber.org
39. Central Banking Journal elektron resurslari.
40. Jo'rayev, T. (2021). O'zbekiston iqtisodiyotida inflyatsiyaning makroiqtisodiy omillari va uni tartibga solish mexanizmlari. Iqtisodiyot fanlari doktori dissertatsiyasi. Toshkent.
41. Qodirov, A. (2022). Rivojlanayotgan bozorlar sharoitida inflyatsiyani boshqarish modellari. I.f.d. dissertatsiyasi. Toshkent.
42. Siddiqov, M. (2020). Monetar siyosatning inflyatsiyaga ta'sir samaradorligi. I.f.n. avtoreferati. Toshkent.
43. Haydarov, O. (2022). Makroiqtisodiyot: nazariya va siyosat. Toshkent: "Iqtisodiyot" nashriyoti.
44. Ismoilov, B. (2021). Pul, kredit va banklar. Toshkent: "Moliya" nashriyoti.
45. Yusupov, K. (2023). Zamonaviy monetar siyosat. Toshkent: "O'zbekiston" nashriyoti.